

АНТИКРИЗОВІ ПРОГРАМИ В УКРАЇНІ ТА В ІНШИХ КРАЇНАХ СВІТУ

ВОЛИК І. М.

кандидат економічних наук

ГРОМИКО Н. К.

аспірантка

Харків

Теоретичне узагальнення наукових праць зарубіжних і вітчизняних економістів, які досліджують напрями подолання світової фінансово-економічної кризи, показало, що пануюче місце серед виказаних гіпотез, поглядів й обґрунтувань займає концепція переходу до нових механізмів регулювання соціально-економічного розвитку світової, регіональних і національних економічних систем. Стосовно нині діючого механізму Дж. Стігліц пише, що це – ерзац-капіталізм з неясними правилами, але з передбачуваними наслідками: майбутніми кризами; невиправдано високими ризиками, які з легкістю приймаються в надії на втручання держави. Для остаточного подолання наслідків світової кризи, на думку Дж. Стігліца, «потрібно знайти вирішення триєдиного завдання: відродити сталий сукупний попит в глобальному масштабі і на цій основі сформувати оптимальний рівень зайнятості; здійснити реконструкцію глобальної й національних фінансових систем відповідно до сучасних вимог щодо виконання ними своїх функцій; провести реструктуризацію економіки країн світу з урахуванням глобальних проблем та порівняльних переваг й нових технологій, що виникли в XXI столітті» [1].

У теперішній час сутність, послідовність реалізації та очікувані результати реформ, що мають удосконалити на національному та міжнародному рівнях механізми регулювання впливу економічної глобалізації на розвиток економіки в різних країнах світу, тільки обговорюються на міжнародних форумах. Так, у 2009 р. на Світовому економічному форумі у Давосі та Світовому соціальному форумі у бразильському м. Белем бізнесмени, вчені-економісти та урядовці проводили дискусію щодо концептуальних засад, методологічних підходів і практичних дій у сфері державного регулювання економічного розвитку країн на стадії виходу їх з кризи та у посткризовий період. Отже, очевидним є той факт, що створення нових інструментів і важелів державного регулювання економічного розвитку у провідних країнах світу у посткризовий період буде безпосередньо впливати на формування в Україні нової моделі сталого соціально-економічного розвитку держави та її регіонів. Враховуючи, що Україна відноситься до кола країн, які мають достатньо високий рівень інтегрованості у світову економічну систему, необхідно зауважити, що визначення стратегічних цілей й завдань, які мають бути покладені в основу моделі сталого розвитку держави та її

регіонів у посткризовому періоді, доцільно здійснювати на підґрунті узагальнення досвіду провідних країн світу.

Під час розробки й виконання антикризових програм у провідних країнах світу та в Україні певною мірою формувалися загальні контури нової моделі сталого розвитку. Слід підкреслити, що антикризові заходи в Україні приймалися в умовах швидкого наростання негативних кризових змін соціально-економічного стану держави та її регіонів. Україна, не маючи рівного з провідними країнами світу фінансового забезпечення для свого розвитку, не була в змозі підтримувати фінансову сферу, промисловість, малий бізнес, інноваційну й інвестиційну діяльність у таких масштабах, як це робили заможні країни Європи, США, Китай, Росія та інші країни світу. Разом з тим, виходячи з наявної ресурсної бази, органами державного управління в Україні були розроблені численні антикризові заходи.

Так, Урядом України було направлено до Верховної Ради понад 160 антикризових законопроектів. Серед перших антикризових законів, прийнятих Верховною Радою, слід відзначити Закон «Про першочергові заходи щодо запобігання негативних наслідків фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [2]. За цим законом створювався Стабілізаційний фонд, до якого спрямовувалися планові надходження від приватизації державного майна у 2008 – 2009 рр., а також надходження від цільового розміщення державних цінних паперів. Кошти Стабілізаційного фонду мали використовуватися за такими напрямками:

- ✦ надання кредитів для погашення, рефінансування та обслуговування кредитів, що були надані іноземними кредиторами вітчизняним банкам і підприємствам до 15.09.2008 року;
- ✦ кредитування на завершення будівництва житла, яке здійснюється з використанням іпотечних кредитів;
- ✦ збільшення статутних капіталів державних банків та Державної іпотечної установи.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» [3], передбачалося використання заходів, спрямованих на підтримку автомобільної та переробної промисловості шляхом:

- ✦ надання права підприємствам цих галузей промисловості використовувати норми прискореної амортизації основних фондів групи 3;
- ✦ звільнення від сплати ввізного мита на обладнання та комплектуючі вироби;
- ✦ подовження терміну дії до 31 грудня 2013 р. заходів щодо підтримки автомобільної промисловості України, які передбачені Законом України «Про розвиток автомобільної промисловості України».

Законом України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та

житлового будівництва», прийнятим 25.12.2008 р. [4], визначалося:

- ✦ державна підтримка житлового будівництва шляхом сплати державою 30% вартості будівництва доступного житла чи придбання доступного житла;
- ✦ надання державою кредитів на завершення будівництва житла, розпочатого девелоперськими та будівельними компаніями за рахунок Стабілізаційного фонду.

Верховною Радою України у листопаді 2008 р. був прийнятий за основу законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток агропромислового комплексу». Цим законопроектом передбачалося:

- ✦ здійснення фінансової інтервенції за рахунок коштів Стабілізаційного фонду на аграрному ринку;
- ✦ підвищення ввізного мита на окремі види сільгосппродукції для захисту вітчизняних товаровиробників;
- ✦ створення умов для продажу продукції рослинництва за сприятливими цінами.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо послаблення негативного впливу світової фінансової та економічної кризи на вітчизняну нафтопереробну галузь)», прийнятим 19.02.2009 р., визначені такі заходи:

- ✦ встановлення імпортного мита на бітум нафтовий у розмірі 10% митної вартості;
- ✦ скасування експортного мита на скраплені гази;
- ✦ вилучення з числа об'єктів оподаткування нафтопродуктів, що ввозяться для промислової переробки на нафтопереробні підприємства України за переліком, визначеним КМ України.

У межах соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення Верховна Рада України 24 грудня 2008 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [5]. Цим Законом уточнюється порядок призначення малозабезпеченим сім'ям державної допомоги.

Верховна Рада України 25 грудня 2008 р. прийняла також Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» [6]. У рамках прийнятого закону передбачалися такі основні напрями підтримки трудового потенціалу країни у кризовому періоді:

- ✦ збереження кадрового потенціалу підприємств;
- ✦ недопущення подальшого зростання рівня безробіття понад прогнозовані обсяги;
- ✦ забезпечення соціальних гарантій громадянам України від безробіття;
- ✦ фінансування з держбюджету, починаючи з 1 січня 2009 р., суспільних робіт;
- ✦ введення норм надання допомоги у разі часткового безробіття;
- ✦ фінансування оплати роботи за рахунок держбюджету при реалізації інфраструктурних проектів, зокрема в рамках підготовки до Євро-2012.

З метою запобігання зростання соціальної напруги на підприємствах тих галузей промисловості, які найбільш потерпають від кризи, 10 листопада 2008 р. КМУ України, Федерація металургів України, Об'єднання профспілок підписали Меморандум про взаємопорозуміння. У цьому Меморандумі передбачається виконання комплексу заходів, спрямованих на підтримку конкурентоспроможності вітчизняних металургійних підприємств, а саме:

- ✦ зниження цін на електроенергію;
- ✦ зниження залізничних тарифів;
- ✦ скасування націнки на газ (12%), який купують металургійні підприємства для виробничих цілей;
- ✦ повернення ПДВ на експорт протягом п'яти днів;
- ✦ відстрочка платежів по податку на прибуток до 1 липня 2009 р.;
- ✦ кредитування металургійних підприємств за мінімальними ставками;
- ✦ звільнення від ввізного мита обладнання, яке використовується за проектами комплексної модернізації та електрозаощадження;
- ✦ державне регулювання відпускних цін.

Усі ці заходи мали сприяти стабілізації фінансово-економічного стану підприємств ГМК України, які наприкінці 2008 р. суттєво зменшили обсяги виробництва внаслідок обвального скорочення попиту на світових ринках.

З метою підтримки підприємств хімічного комплексу України, де також зростала загроза спаду обсягів виробництва продукції внаслідок світового обвалу її споживання, 17 листопада 2008 р. був складений та підписаний Меморандум між КМ України та підприємствами хімічного комплексу. За цим Меморандумом передбачалося виконання заходів за такими напрямками:

- ✦ збереження існуючого рівня заробітної плати;
- ✦ збереження рівня зайнятості на підприємствах хімічної промисловості;
- ✦ узгодження можливих скорочень робітників з профспілками з метою збереження трудових колективів;
- ✦ розширення доступу українських виробників хімічної продукції на зовнішні ринки шляхом переговорів уряду про скасування антидемпінгових санкцій по відношенню до вітчизняної продукції хімічної галузі промисловості;
- ✦ захист внутрішнього ринку України шляхом визначення можливостей запровадження антидемпінгових заходів стосовно хімічної продукції, що імпортується на митну територію України.

Разом з тим, слід відзначити, що неконтрольоване поширення в 2008 – 2009 рр. обвальних тенденцій розвитку економіки в країнах світу, та недостатньо масштабні та не завжди ефективні заходи, які розроблялися в Україні для захисту національної економіки від негативного впливу світової фінансово-економічної кризи, спричинили наростання ризиків та загроз щодо підтримки сталого розвитку України та її регіонів, як у поточному періоді, так і в перспективі.

Аналіз антикризових заходів, які були розроблені в Україні, свідчить, що восени 2008 р. та на початку 2009 р. дії українського уряду щодо запобігання негативного впливу світової фінансово-економічної кризи на економіку країни можна охарактеризувати як ситуативно-оперативні заходи, які приймалися без ухвалені стратегічної програми та без урахування загальних принципів формування антикризових програм. Отже, ці заходи, як правило, розроблялися та приймалися у режимі реагування на події, які вже відбулися. Це посилювало соціально-економічну й політичну невизначеність перспективної стратегічної позиції країни та її регіонів у глобалізованій світовій економічній системі. Переважне використання ситуативного реагування в умовах посилення негативного впливу світової кризи на економічний розвиток країни та її регіонів не забезпечувало ефективного вирішення проблемних питань в фінансовому й реальному секторах економіки, а також в сфері соціального захисту населення.

Аналіз антикризових програм, що проводилися урядами різних країн світу, свідчить про їх намагання шляхом реалізації заходів, що опираються на різнопланові інструменти державної підтримки розвитку економіки, подолати бурхливе розгортання світової фінансово-економічної кризи. Варто відзначити, що впроваджені ними антикризові програми та заходи в цілому сприяли гальмуванню обвального падіння світової економіки та економіки провідних країн світу.

У табл. 1 наведені дані, які характеризують вплив розроблених заходів і програм на динаміку економічних показників та рівень безробіття в деяких країнах світу в 2009 р.

На основі аналізу даних табл. 1 та проведеного аналізу антикризових заходів й програм, які розроблялися урядами цих країн, та їх порівняння з досвідом України щодо подолання впливу світової кризи на розвиток країни, можна зробити такі висновки.

1. Державна підтримка банківського сектора, яка здійснювалася, по-перше, з метою запобігання масових банкрутств банківських установ (особливо це стосується великих, системних банків) і, по-друге, задля реанімації процесів кредитування населення й суб'єктів підприємницької діяльності у реальному секторі економіки, призвела до перерозподілу бюджетних коштів, тобто коштів платників податків на користь фінансового сектору. Національні банківські системи були збережені від руйнації за рахунок ресурсів, які мали бути використані для підтримки інноваційного розвитку реального сектору економіки, а також для реалізації наукових й соціальних програм, спрямованих на збагачення людського капіталу та покращення рівня й якості життя населення в країнах світу й в Україні.

Отже, реалізація сукупності антикризових заходів за цим напрямом має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних наслідків слід віднести відновлення режиму виконання банківськими установами своїх основних соціально-економічних функцій, а саме: мобілізації збережень й перерозподілу потоків капіталу задля розвитку перспективних виробництв. До нега-

тивних наслідків безперечно належить перенесення у посткризовий період разом із збереженою банківською системою основних вад її структурно-організаційної побудови й мотиваційних механізмів стимулювання діяльності банківських працівників. Саме ці вади й механізми поряд з іншими факторами спричинили сучасну світову фінансово-економічну кризу. Отже, в Україні в процесі реалізації антикризових заходів й програм за напрямом державної підтримки банківських установ не було забезпечено вирішення стратегічного завдання щодо оновлення й реструктуризації національної банківської системи з метою усунення тих недоліків, які були їй притаманні у докризовому періоді.

2. Заходи щодо підтримки з боку держави експортного потенціалу та галузей, які зазнали найбільш вагомих втрат під впливом світової фінансово-економічної кризи, в Україні, як і в багатьох інших країнах, були менш масштабними, ніж підтримка банківського сектору. Разом з тим в Україні саме цей напрям реалізації антикризових заходів і програм оперативно забезпечив стабілізацію соціально-економічної ситуації у регіонах, де переважно розташовані експортоорієнтовані підприємства металургійного та хімічного комплексів країни. Державна підтримка цим галузям промисловості була потрібна для запобігання масових звільнень працівників внаслідок обвального скорочення обсягів виробництва у IV кварталі 2008 р. – I кварталі 2009 р. Саме цей напрям антикризових заходів дозволив підприємствам, які мають безперервний цикл виробництва, продовжувати роботу, зберегти свої трудові колективи та основні виробничі фонди у робочому стані. Разом з тим, слід відзначити, що преференції, які отримали підприємства металургійної та хімічної промисловості України у кризовому періоді, негативно впливали на діяльність підприємств інших галузей, а саме електроенергетики й залізничного транспорту. Тобто, і за цим напрямом антикризових заходів відбувався перерозподіл вже існуючих у державі ресурсів на користь одних галузей за рахунок інших. У довгостроковому періоді такі заходи не забезпечували умов для підвищення конкурентоспроможності національної економіки шляхом активізації інноваційно спрямованого оновлення виробничої бази в тих галузях, за рахунок яких здійснювалася антикризова підтримка.

3. Антикризові заходи щодо розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в 2008 – 2009 рр. в Україні були значною мірою менш масштабними, ніж у розвинутих країнах світу. Результати реалізації антикризових заходів за цим напрямом в Україні практично не впливали на інвестиційну й інноваційну активність підприємств. Отже, можна стверджувати, що при розробці цих заходів не було враховано принцип концентрації обмежених інвестиційних ресурсів та їх використання для нарощування й реструктуризації ресурсних активів України та її регіонів, особливо в високотехнологічних наукоємних виробництвах, які визначатимуть рівень конкурентоспроможності держав у XXI сторіччі.

4. Антикризові заходи щодо розвитку інфраструктури в Україні головним чином були спрямовані на розбудову об'єктів транспортної інфраструктури та соціальної інфраструктури, які увійшли до програми підготов-

Темпи зміни окремих показників соціально-економічного розвитку країн світу у 2009 р. у порівнянні з 2008 р., %

Країни	Показники						Найбільш вразливі галузі
	ВВП	Обсяг промислового виробництва	Обсяг експорту	Обсяг імпорту	Рівень безробіття у 2009 р.		
1	2	3	4	5	6	7	
Румунія	-7,1	-5,5	-13,9	-32,3	7,8		Промисловість, металургія, виробництво електричного обладнання, текстильних товарів, хімічних товарів, будівництво, фінансова сфера
Польща	+1,7	-3,2	-8,8	-17,5	11,9		Промисловість, зовнішня торгівля, будівництво, фінансова сфера
Чеська Республіка	-4,1	-13,4	-24,2	-27,6	9,2		Промисловість, машинобудування, автомобілебудування, металургія, виробництво металоконструкцій, фінансова сфера
Словацька Республіка	-6,7*	-14,6	-21,8	25,2	12,9		Промисловість, автомобільна промисловість та суміжні виробництва, приладобудування, будівництво, фінансова сфера
Литовська Республіка	-15,0	-	-26,6	-38,2	13,7		Будівництво, промисловість, виробничі послуги, фінансова сфера
Естонія	-14,2	-	-24	-33	14,3		Експорторієнтовані галузі, будівництво
Угорщина	-6,3	-17,7	-18,7	-25,2	10,5		Автомобільна промисловість та виробництва-постачальники автомобільної промисловості, електроніка, будівництво, сфера послуг, фінансова сфера
Республіка Македонія	-1,8	-7,7	-32,3	-26,4	15,0		Промисловість, виробництво транспортних засобів, металургія, машинобудування, деревообробна промисловість, фінансова сфера
Федеративна Республіка Німеччина	-4,7	-	-15	-	8,2		Будівництво, промисловість (автомобільна промисловість), сфера нерухомості, фінансова сфера
Велика Британія	-5,0	-	-	-	-		Будівництво, обробна промисловість, інвестиційна діяльність, фінансова сфера
Греція	-2,6	-2,3	-72	-78	9,3		Будівництво, туризм, морські перевезення, промисловість, сфера послуг, торгівля, фінансова сфера
Іспанія	3,7	-	-18,3	-28,0	18,8		Будівництво, автомобільна промисловість, сфера нерухомості, сфера послуг, торгівля, туризм, фінансова сфера

1	2	3	4	5	6	7
Італія	-5,0	-17,5	-20,7	-22,0	-	Промисловість, туризм, сфера нерухомості, готельний бізнес, торгівля та сфера послуг, фінансова сфера
Нідерланди	-4,0	-	-16,4	-17,8	5,3	Експорт сільськогосподарської продукції, інвестиційна діяльність, туризм, сфера послуг, фінансова сфера
Франція	-2,5	-	-11,1	-17,75	9,5	Промисловість, будівництво, торгівля та сфера послуг, інвестиційна діяльність, фінансова сфера
Ізраїль	+0,5	+5,1**	-	-	7,8	Промисловість, будівництво, інвестиційна діяльність, торгівля, сфера послуг, фінансова сфера
Туреччина	-6,0	-	-22,6	-	14,0	Промисловість, будівництво, транспорт, торгівля, сфера послуг, туризм, фінансова сфера
Китай	+9,1	+11,0	-16,0	-11,2	4,3	Нафтова, вугільна, тютюнова промисловість
Японія	-5,2	-19,5	-25,1	-27,1	5,1	Промисловість (машинно- та приладобудування), будівництво, торгівля, фінансова сфера

ки до проведення «Євро-2012». Реалізація цих заходів сприяла створенню нових робочих місць та зростанню потреби на регіональних ринках праці у робітниках, що мають будівельні професії. Крім цього, реалізація цих заходів позитивно впливала на попит на будівельні матеріали вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку. До негативних наслідків практичного втілення цих заходів у життя слід віднести високий рівень корупційності, який супроводжує процедури відбору виконавців інвестиційних проектів щодо будівництва та розвитку інфраструктурних об'єктів та невизначеність стратегічних проблем щодо їх подальшого утримання й ефективної експлуатації у довгостроковій перспективі. Маються на увазі великі стадіони європейського рівня в Донецьку, Львові, Харкові.

5. В Україні антикризові заходи за напрямками, які визначають підтримку зайнятості населення та розвиток платоспроможного попиту на внутрішньому ринку, в основному були пов'язані із стимулюванням підприємств за нові робочі місця та підвищенням розміру мінімальної заробітної плати та пенсії, збільшенням стипендії студентам, а також допомоги сім'ям при народженні дитини. Враховуючи структуру витрат більшості населення країни, його розшарування за рівнем доходів та темпи зростання інфляції, слід зауважити, що реалізація цих заходів сприяла в основному збереженню платоспроможного попиту на продукцію АПК і вітчизняної харчової продукції на внутрішньому ринку. Підприємств інших галузей промисловості України, які випускають товари широкого вжитку, а також товари з тривалим терміном використання, практично не відчували підтримуючого позитивного впливу цих заходів внаслідок високого тиску більш конкурентоспроможних імпортованих товарів.

6. Державна підтримка розвитку регіонів в умовах кризи в Україні практично не впливала на процес територіальної диференціації показників соціально-економічного розвитку регіонів країни. Структура регіонів-донорів та регіонів-реципієнтів навіть в найбільш скрутний період кризи (кінець 2008 – початок 2009 рр.) не змінилася. Фінансово обмежена державна підтримка проблемних регіонів, яка базувалася на використанні заходів по цьому напрямку антикризових програм, не сприяла більш ефективному використанню природно-ресурсного потенціалу тих регіонів країни, які і в докризовий період визначалися як регіони з низьким рівнем показників соціально-економічного розвитку.

Отже, реалізація цих заходів в Україні не забезпечила формування точок або центрів економічного «зростання» в проблемних регіонах, а головним чином, як і в докризовому періоді, була спрямована на вирішення їх поточних соціально-економічних проблем.

Підсумовуючи результати аналітичного дослідження антикризових програм, які були реалізовані в Україні та в інших країнах світу, доцільно відзначити, що заходи цих програм сприяли запобіганню в 2008 – 2009 рр. глобальної економічної катастрофи. Разом з тим, розглянуті антикризові програми в основному забезпечували пом'якшення наслідків рецесії економіки країн світу, а не остаточне подолання кризи. Сучасна криза має сис-

темний характер, а отже, і більш довготривалий період прояву своїх наслідків, ніж періоди виконання антикризових програм. Проведений аналіз свідчить, що заходи антикризових програм, які здійснювалися в розвинених країнах світу, маючи спільні напрями, суттєво відрізняються між собою за домінантною складовою. Так, на думку В. Мау [7], США як емітент головної резервної валюти у сучасній світовій фінансовій системі використовує м'яку грошову політику, випускаючи в обіг долари для фінансування витрат державного бюджету. Отже, у США домінантною є модель «економіки попиту», тобто продовжується докризова політика стимулювання зростання витрат як на рівні державного бюджету, так і на рівні домогосподарств.

Європейські країни скоригували свою докризову політику, використовуючи бюджетні обмеження. Така політика є домінуючою, як у Німеччині, Великобританії, Франції, так і в проблемних країнах ЄС, до яких належать Греція, Італія, Португалія. У країнах ЄС більш поширеною є політика, спрямована на зменшення дефіциту державного бюджету. Збалансованість доходів і витрат бюджету досягається, по-перше, шляхом скорочення витратної його частини, і, по-друге, за рахунок збільшення надходжень до бюджету при використанні податкових інструментів для стимулювання подальшого розвитку виробництва. Отже, ці країни, як і Китай, використовують модель «економіки пропозиції».

Таким чином, більшість вживаних напрямів антикризових заходів в країнах світу прямо або опосередковано базувалися на використанні інструментів податкової політики держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Стиглиц Дж. Е.** Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса.– М. : Эксмо, 2011.– 512 с.
2. Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» // Урядовий кур'єр.– 5 листопада.– 2008 р.– № 207.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» // Урядовий кур'єр.– 3 лютого.– 2009 р.– № 18.
4. Закон України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» // Урядовий кур'єр.– 14 січня.– 2009 р.– № 4.
5. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» // Урядовий кур'єр.– 10 січня.– 2009 р.– № 2.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення // Урядовий кур'єр.– 13 січня.– 2009 р.– № 3.
7. **Май В.** Экономическая политика 2010 года: в поисках инноваций // Вопросы экономики.– 2011.– № 2.– С. 4 – 22.